

Kvinnliga turister

Kvinnor inom Svenska Turistföreningen 1885–1910

KEKKE STADIN

Södertörns högskola

I den internationella turismforskningen framträder en bild av 1800-talets kvinnliga resenärer som adliga eller tillhörande bourgeoisie. Stämmer detta i fallet Sverige? I denna artikel analyseras Svenska Turistföreningens (STF) kvinnliga medlemmar 1886–1910, vilka de var, hur de turistade och hur de beskrev sina resor. Studien visar att majoriteten av STF:s kvinnliga medlemmar var ogifta och tillhörde den lägre medelklassen. Många var feminister som inte endast stred för kvinnors rösträtt och fullvärdigt medborgarskap, utan också för kvinnors rätt till fjället.

Inledning

”Vår öfver-förfinade tid älskar företrädesvis den ursprungliga, vilda, för all odling oemottagliga naturen,” framhöll Ellen Fries, fil. dr i historia och lärare, i en artikel i *Svenska Turistföreningens årsskrift* år 1896.¹ Turismen, som den presenterades i STF:s årsskrift, var alltför ensidigt inriktad på fjällvandringar, argumenterade hon. Förr i tiden ställdes turistfärderna till historiska minnesmärken och konstnärliga skapelser i Italien, Frankrike och andra länder. Kulturupplevelser återfinns emellertid också i Sverige, påpekade hon. Som exempel på kulturturism skildrade hon en endagsutflykt med ångbåt från Stockholm till Strängnäs. Fries beskrev domkyrkan, den pittoreska väderkvarnen, Västervikens gamla gränder och andra sevärdheter på turistmålet.² Fries ville tveklöst vidga STF:s syn på turism.

Artikeln har granskats av två externa lektörer enligt modellen *double blind peer review*.

1. Svenska Turistföreningen förkortas i denna text STF.
2. Ellen Fries, ”Ett besök i Strängnäs”, *STF:s årsskrift 1896* (1896) s. 133–142.

Kekke Stadin (f. 1951) är professor emeritus i historia vid Södertörns högskola. Hon har under senare år främst forskat med inriktning mot kulturhistoria och genushistoria. Bland hennes senare publikationer märks *The Formal Call in the Making of the Baltic Bourgeoisie* (New York 2022) och *Promenerandets historia: Från kungligt framträdande till folknöje* (Stockholm 2023).

E-post: kekke.stadin@sh.se

Argumentationen var relevant. I STF:s årskrifter för 1880- och 1890-talen kopplades turism huvudsakligen till naturupplevelser. Det fanns enstaka artiklar om kulturella turistmål, såsom Borgholms och Gripsholms slott, men dessa var undantag. Majoriteten beskrev vandringar i den svenska naturen och i synnerhet fjällvandringar. Under perioden 1886 till och med år 1899, publicerades 101 reseskildringar och andra artiklar om Lappland och 76 om Jämtland men bara fem om Öland, åtta om Bohuslän och tolv om Medelpad.³ Att just dessa landskap skildrades var ingen slump. I turismhistorisk forskning har det framhållits att naturupplevelser och friluftsliv knyts till ett begränsat antal platser. Sådana skapas, som Sverker Sörlin framhållit, genom en rad kulturella konventioner om vilka platser som är värda att besöka.⁴ Under det sena 1800-talet fanns många av dessa platser i Lapplands och Jämtlands fjäll, exempelvis Kvikkjokk, Kebnekaise och Sylarna.⁵

Ellen Fries artikel väcker flera frågor om STF och de kvinnliga turisterna. Till skillnad från den engelska Alpine Club och flera andra internationella turistorganisationer välkomnades kvinnor i STF redan från starten.⁶ I föreningens första stadgar angavs att medlem i föreningen kunde vara "svensk eller främling, man eller qvinna".⁷ I denna artikel studeras de kvinnliga medlemmarna i STF och deras turistande under föreningens första årtionden.

Internationell genusforskning om kvinnliga resenärer har varit min teoretiska inspiration. Inom denna forskning har främst kvinnor ur aristokratin presenterats samt någon enstaka ur bourgeoisie.⁸ För svensk

3. *STF:s årskrift 1891* (1891) s. 132; *STF:s årskrift 1895* (1895) s. 352.

4. Sverker Sörlin, "Upptäckten av friluftslandskapet", i Klas Sandell & Sverker Sörlin (red.), *Friluftshistoria: Från "hårdande friluftslif" till ekoturism och miljöpedagogik*, 2a uppl. (Stockholm 2008) s. 16–8.

5. *STF:s årskrift 1886–1910*, <<http://runeberg.org/stf/>> (9/9 2022).

6. Stockham (2016) s. 80, 100. Också i Norska Turistföreningen var kvinnor välkomna.

7. "Stadgar för Svenska Turistföreningen", *STF:s årskrift 1886* (1886) § 3 s. 15.

8. Lila Marz Harper, "Entangled Lives in the Colorado Rocky Mountains", i Precious McKenzie Stearns (red.), *Women Rewriting Boundaries: Victorian Women Travel Writers* (Cambridge 2016); Karen Stockham, "The 'feminine stamp' in women's mountain travel, 1808–1910", i Precious McKenzie Stearns (red.), *Women Rewriting Boundaries: Victorian Women Travel Writers* (Cambridge 2016); Anka Ryall & Catherine Sandback-Dahlström (red.), *Mary Wollstonecraft's Journey to Scandinavia: Essays* (Stockholm 2003); Sara Mills, *Discourses of Difference: An Analysis of Women's Travel Writing and Colonialism* (London 1991); Julie Rak, "Social Climbing on Annapurna: Gender in High-altitude Mountaineering Narratives", *English Studies in Canada* 33:1–2 (2007).

del har bourgeoisien nämnts, utan närmare undersökning.⁹ Studiens första fråga gäller därför vilka kvinnor som redan under 1800-talet gick med i STF, med hänsyn till klass, sysselsättning, ålder, civilstånd och övriga karaktäristika? Analysen bygger på en databas som har skapats med medlemsmatriklarna som grund. Den andra frågan gäller hur dessa kvinnor togs emot inom STF, hur de tilltalades och beskrevs av män i STF:s årsskrift? Den tredje frågan rör var och hur dessa kvinnor turistade? Turistade de på samma sätt som männen eller skilde sig kvinnorna i något avseende från dessa? Underlag för denna fråga är kvinnors och mäns reseberättelser samt STF:s besöksstatistik.

Sara Mills påpekar att kvinnliga brittiska resenärer under 1800-talet skrev om andra saker än männen. Hon framhåller att i den brittiska koloniala kontexten var en manlig brittisk identitet mer framträdande i mäns reseskildringar än den nationella identiteten i allmänhet.¹⁰ Den fjärde och sista frågan handlar därför om hur de kvinnliga turisterna beskrev sina upplevelser, jämfört med männen? Vilka identiteter framkommer därvidlag i den svenska kontexten, i kolonisationen av Sapmi? Även här ligger reseberättelserna i STF:s årsskrift till grund för analysen, men även de föredrag som hölls vid STF:s årsmöten.

Turister och Svenska Turistföreningen

Inom den turismhistoriska forskningen definieras en turist vanligen som en person som på sin fritid reser för nöjes skull.¹¹ Ordet *tourist* förekom i svenska tidningar från 1830-talet, då i annonser för resehandböcker. Carl Jonas Love Almqvist publicerade artikeln "Hvad är en *tourist*?" i *Aftonbladet* år 1840. Han framhöll att turisten kan se naturen eller, som i Paris, gå på muséer.¹² Turisten sågs alltså redan då som någon som reste för nöjes skull för att uppleva antingen natur eller kultur. Det var dock först på 1880-talet som ordet *tourist* började användas mer allmänt

9. Lena Eskilsson, "Svenska Turistföreningen från fjäll till friluftsliv: Från den vetenskaplige vildmarksmanen till den cyklande husmodern", *Historisk tidskrift* 1996 (1996) s. 264–266; Per Åke Nilsson, *Fjällturismens historia: En studie av utvecklingen i Åredalen* (Östersund 2000) s. 43.

10. Mills (1991) s. 3–6; Stockham (2016).

11. Wiebke Kolbe (red.), *Turismhistoria i Norden* (Uppsala 2018) s. 7–8; Heikki Artman, "Turisme – reiseliv", i Poul Michaël Linneballe & Knut Brostrup Müller (red.), *Reiseliv i Norden*, 2 uppl. (Göteborg 1984) s. 32–33.

12. *Aftonbladet* 16/9 1840.

i Sverige. Människor som reste för nöjes skull hade givetvis funnits även tidigare, men hade då vanligen kallats resenärer.

Turism kopplas främst till det moderna samhället. Det var under 1800-talet det skapades förutsättningar för nöjesresande i större skala. Medelklassens snabba tillväxt medförde att betydligt större grupper än tidigare hade ekonomiska möjligheter till detta. Ångbåtstrafiken och järnvägsnätets utbyggnad hade dessutom gjort det betydligt enklare att resa.

STF bildades i december 1885 av en grupp män i Uppsala. Enligt de första stadgarna var syftet att "utveckla och underlätta turistlivet i Sverige".¹³ Förebilder var de alpinistorganisationer och turistföreningar som alltifrån 1858 bildats först i England, sedan i Schweiz, Frankrike, Italien, Norge och andra länder.¹⁴

Styrelsen bestod inledningsvis främst av professorer och andra akademiker, men också några officerare. Sex av akademikerna samt en student var naturvetare, tre var medicinare och två var humanister. Ordförande var professorn i fysiologi, Frithiof Holmgren, och vice ordförande var professorn i arkeologi, Hans Hildebrand.¹⁵

Vid det konstituerande mötet räknade man till 29 medlemmar.¹⁶ Föreningen växte snabbt, i slutet av 1889 hade den 2 073 medlemmar. Vid sekelskiftet 1900 var de över 23 000 och i december 1910 hade STF 51 659 medlemmar.¹⁷ Denna studie gäller de första 25 åren. Slutåret är 1910 då STF var väletablerat i hela landet och Hans Hildebrand avgått som mångårig ordförande.

De kvinnliga turisternas civilstånd och klasstillhörighet

Det första året gick två kvinnor med i STF. Det var Lilly Engström, lärare i historia och geografi vid Normalskolan för flickor i Stockholm, och Augusta Bergman i Uppsala, gift med löjtnant Hjalmar Bergman.¹⁸ En var ogift, en gift.

13. "Stadgar för Svenska Turistföreningen", *STF:s årsskrift 1886* (1986) s. 1:4–6.

14. Bernard Debarbieux, "Apostels of the Alps: Mountaineering and nation building in Germany and Austria 1860–1939", *Journal of Tourism history* vol. 8:3 (2017) s. 324.

15. "Svenska Turistföreningens bildande", *STF:s årsskrift 1886* (1886) 1:3.

16. Halvar Sehlin, *Känn ditt land: STF:s roll i den svenska turismens historia* (Stockholm 1998) s. 40.

17. "Årsberättelse", *STF:s årsskrift 1900* (1900) s. 375; "Årsberättelse för 1910", *STF:s årsskrift 1910* (1910) s. 396. Antalet medlemmar steg fram till år 1990, då föreningen hade drygt 340 000 medlemmar. Sehlin (1998) s. 71.

18. "Förteckning öfver Svenska Turistföreningens medlemmar", *STF:s årsskrift 1886* (1886) 2:18.

Redan från början fanns alltså kvinnor i STF, men de utgjorde en liten del av medlemmarna. Lena Eskilsson har beskrivit STF under äldsta tid som en akademisk turistherrklubb, där kvinnor var undantag.¹⁹ Per Åke Nilsson däremot framhåller att det fanns "ett icke oansenligt antal kvinnor". Då kärnan i STF var storföretagare, ämbetsmän och akademiker förmodar han att kvinnorna var fruar till dessa.²⁰ Varken Eskilsson eller Nilsson har dock studerat de kvinnliga medlemmarna.

En genomgång av STF:s matriklar visar att år 1889 var 146 av de totalt 2 073 medlemmarna kvinnor. Det var ungefär sju procent.²¹ Tre år senare utgjorde kvinnorna 511 av de 6 509 medlemmarna, vilket var en något större andel än tidigare.²² Vid sekelskiftet var mer än 2 000 kvinnor anslutna till STF. En majoritet av medlemmarna var män och styrelsen bestod länge enbart av män.²³ Men kvinnorna var alltför många för att de såsom Eskilsson skulle kunna betraktas som undantag.

Jag har gått igenom medlemsmatriklarna för 1889 och 1892 för att få information om dessa kvinnor. Samtliga 146 kvinnliga medlemmar år 1889 ingår i studien. Dessutom har 50 av de nytilkomna kvinnorna 1892 studerats som jämförelse.²⁴ Endast i undantagsfall har jag sökt information om kvinnorna i kyrkböckerna, utan jag har främst använt en rad biografiska verk, samtida och moderna. Vidare har Riksarkivets sökfunktion till landets folkräkning 1890 bidragit med information, liksom matriklar, yrkesregister och medlemsförteckningar för föreningar och skolor. Därutöver har artiklar, nekrologer och annonser i dagstidningar bidragit med ytterligare information om kvinnorna.²⁵ Utifrån detta har

19. Eskilsson (1996) s. 264–266.

20. Nilsson (2000) s. 43.

21. "Årsberättelse", "Svenska Turistföreningens ledamöter 1889", *STF:s årsskrift* 1890 (1890) s. 198–204, 211–255.

22. En kvinna bosatt i utlandet har uteslutits ur undersökningen. "Årsberättelse för 1892", *STF:s årsskrift* 1893 (1893) s. 196; "Svenska Turistföreningens ledamöter 1892", *STF:s årsskrift* 1893 (1893) s. 293–387.

23. Sehlin (1998) s. 104–105.

24. De 25 första kvinnorna och de 25 sista, som inte finns i 1889 års matrikel, har valts ut som jämförelsegrupp.

25. <SKBL.se> (1/6 2022); Hedberg, Walborg & Arosenius, Louise, *Svenska kvinnor från skilda verksamhetsområden: Biografisk uppslagsbok* (Stockholm 1914); N. S. Lundström, *Svenska kvinnor i offentlig verksamhet* (Uppsala 1924); Fredrika-Bremer-Förbundets *Berättelse för år 1891* (Stockholm 1892); *Nya Idun 1885–1895*, (Stockholm 1895); C. Drakenberg & S. Lönnkvist, *Biografisk bilaga över lärare och elever vid Gymnastiska Centralinstitutet GCI 1813–1912*, i *Kungl. gymnastiska centralinstitutets historia 1813–1913*, (Stockholm 1913); Gunilla Strömholm, "Lydia Wahlström och Uppsala kvinnliga studentförening", i *Lydia Wahlström: Till hundraårsminnet av hennes doktorsdisputation 1898* (Uppsala 2000) s. 49–51; Wallinska skolan, Förteckning över

en liten databas skapats, där all relevant information om varje kvinna har lagts in. När inget annat anges hänvisas till dessa källor.

Bostadsort angavs alltid i matriklarna. Dessa visar att både kvinnliga och manliga medlemmar i STF kom från hela Sverige, från Kalix i norr till Trelleborg i söder. Majoriteten bodde i städerna, men det fanns också landsbygdsbor i matrikeln. Av de 146 kvinnorna kom 58, eller 40 procent, från Stockholm. Huvudstaden dominerade även bland männen, om än inte lika tydligt. Övriga städer med påfallande många medlemmar, både kvinnor och män, var Falun och Sundsvall.²⁶ Bland de nyttkomna 1892 var fördelningen densamma, 23 av de 50 kvinnorna kom från Stockholm medan de norrländska kuststäderna dominerade bland de övriga.²⁷ Efter 1895 strömmade alltfler medlemmar till även från Svealand och Götaland.²⁸

Åldern anges inte i matriklarna, utan har hämtats i övriga källor. Det har varit möjlig att fastställa födelseår för 113 av de kvinnliga medlemmarna år 1889. Av dessa var 79, mer än två tredjedelar, mellan 20 och 40 år, de allra flesta var drygt 30 år. Av de övriga var 16 i 40-årsåldern. Den äldsta kvinnliga medlemmen var 66 år 1889. I 1892 års kohort var kvinnor mellan 30 och 40 fortfarande den största gruppen.

Yrkestiteln uppgavs för samtliga män i matriklarna, medan kvinnorna oftast står registrerade som fru eller fröken. Dessutom fanns fyra kvinnor som titulerade sig grevinna eller friherrinna. Av de 146 kvinnliga medlemmarna i STF 1889 var 90 uppförda som fröken, 41 kallades fru. Stickprovskontroller har visat att minst sex av "fruarna" var änkor 1889. Alla utom en av dessa var mellan 30 och 40 år. Det gällde exempelvis den 37-åriga försäkringsagenten, fru Hildur Frölén i Sundsvall och fru Wendla Lindqvist i Stockholm, 33 år och löjtnantsänka.

Tio kvinnor har i likhet med männen uppgett sin yrkestitel i stället för civilstånd. Det var exempelvis "restauratris Karin Larsson, Åre" och "lärarinna Gertrud Walin, Leksand". Det är troligt, men inte säkert, att även dessa var ogifta. Två av dessa kvinnor bodde i Stockholm, resten var

avgångna studenter 1872–1906; SSA; Statens normalskola för flickor, D1–2 <<https://docplayer.se/152483395-Ecklesiastik-och-skolstaten.html>> D 2, Matrikel 1860–1910, SSA; <<https://ny-aidun.se/historik-3/>> <Sök i arkiven, RA> (23/5 2022); <https://www.yumpu.com/sv/dokument/view/3692610/svenska_fotografer_1899_och_1911> (25/5 2022).

26. "Svenska Turistföreningens medlemmar 1889", *STF:s årsskrift 1890* (1890) s. 211–255.

27. Svenska Turistföreningens ledamöter 1892", *STF:s årsskrift 1893* (1893) s. 293–387.

28. Sehlin (1998) s. 82–83.

bosatta norr om Dalälven. Kvinnor söderöver angav alltid, med undantag för dessa två samt grevinnor och friherrinnor, civilstånd år 1889. Där- emot uppgav kvinnorna i södra delen av landet sällan sitt yrke ens när de bevisligen hade ett sådant.²⁹ Bland dessa märks även välkända yrkeskvinnor som Sofia Gumaelius, grundaren av Sverige första reklamföretag och byggmästare Sophie Whitlock.³⁰ Sammantalet betyder detta att upp- emot tre fjärdedelar av kvinnorna var ogifta eller änkor.

Bland de ogifta var det vanligt att systrar eller vänner gick med i för- eningen samtidigt. Det gällde exempelvis de spiritualistiska konstnä- rerna Hilma af Klint och Anna Cassel tillsammans med Annas syster, pianisten Lotten Cassel. På ett liknande sätt gick fyra kvinnliga lärare från Söderhamn med i STF samtidigt år 1892. Ogifta kvinnor turistade tillsammans med sina kvinnliga vänner.

Yrke eller studier har kunnat fastställas för 61 kvinnor. Av dessa var sex hotellägare eller restauratörer i södra och mellersta Norrland. Dessa var förmodligen inte själva turister, utan snarare entreprenörer i turist- branschen.

Den i särklass största yrkesgruppen var verksamma inom skolvärlden. Tre var skolföreståndare och 21 var lärare. De representerade olika slags lärare, från seminarieadjunkter till småskollärare, från matematiklä- rare till handarbetslärare. Också i 1892 års kohort var kvinnorna från skolvärlden den största yrkesgruppen. Lärarna dominerade länge bland föreningens kvinnliga medlemmar. Ännu på 1930-talet var ”lärarinnor” den allra största yrkesgruppen inom STF, det gällde även om männen räknas in. Manliga folkskollärare var då den näst största yrkeskategorin.³¹

Elva kvinnor i 1889 års matrikel har kunnat knytas till kontorsvärld- en, post, bank och telegraf. Några få hade statliga tjänster eller arbetade inom frivilligorganisationer. Sex kvinnor med kulturyrken, författare, konstnärer och artister av olika slag har också identifierats. Bland de sex företagarna utanför turistnäringen märks exempelvis en fotograf, en modist och en bokhandlare. De kvinnor som kunnat knytas till ett yrke hörde, med några få undantag, till den lägre medelklassen.³²

Slutligen har två studenter och fyra läroverksstuderande flickor iden-

29. ”Svenska Turistföreningens ledamöter 1889”, *STF:s årskrift 1890* (1890) s. 211–255; ”Svenska Turistföreningens ledamöter 1892”, *STF:s årskrift 1893* (1893) s. 293–387.

30. ”Svenska Turistföreningens ledamöter 1892”, *STF:s årskrift 1893* (1893) s. 293–387.

31. Sehlin (1998) s. 86–91.

32. ”Svenska Turistföreningens ledamöter 1889”, *STF:s årskrift 1890* (1890) s. 211–255.

tiferats 1889.³³ År 1892 hade studenterna ökat markant.³⁴ Möjligen kan detta kopplas till att just detta år höll Lydia Wahlström ett föredrag om fjällvandring vid Uppsala kvinnliga studentförening.³⁵

Ser vi till dem som enbart registrerats som fru i matrikeln måste deras sociala position bedömas utifrån mannens yrke. De flesta av dessa tillhörde den övre medelklassen, bourgeoisien. De var gifta med akademiskt utbildade, officerare eller grosshandlare och fabrikkörer, vilka också var medlemmar. Men det fanns även en del gifta kvinnor som var med i STF i många år utan att deras män var det. Hit hörde exempelvis den kända salongsvärdinnan Calla Curman, som beskrivits som en ”mycket tränad fjällvandrerska”.³⁶

Männen i STF tillhörde bourgeoisien under de första åren. Inledningsvis dominerade de akademiskt utbildade: professorer, läkare, ingenjörer och liknande. En annan relativt stor grupp var bruksägare, disponenter och grosshandlare och en tredje var officerare. Därutöver fanns några grevliga storgodsägare och andra inom aristokratin.

Bland männen märks under 1890-talet en växande tillströmning av folkskollärare, stinsar, kontorister och andra inom den lägre medelklassen. Då började även hotellägare, ångbåtskapten och andra inom turismnäringen att ansluta sig.³⁷ Arbetare var däremot inte medlemmar i STF under de första åren. Innan lagstadgad semester infördes år 1938 var deras möjligheter till sommaresemester begränsade, liksom deras ekonomiska förutsättningar att göra nöjesresor.³⁸

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att den typiska kvinnliga medlemmen i STF under 1800-talet var mellan 30 och 40 år, hon var ogift, välutbildad och oftast lärare. Hon bodde i Stockholm eller någon annan stad och tillhörde den lägre medelklassen. Detta resultat skiljer sig från tidigare forskning, som lyft fram kvinnor ur aristokratin och bourgeoisien.³⁹ Skillnaden kan förklaras av att internationell forskning

33. "Svenska Turistföreningens ledamöter 1889", *STF:s årsskrift 1890* (1890) s. 211–255. Dessutom fanns några tonåriga flickor, som troligen var skolflickor.

34. "Svenska Turistföreningens ledamöter 1892", *STF:s årsskrift 1893* (1893) s. 293–387

35. Strömholm (2000) s. 49.

36. Calla Curman (f. Lundström), urn:sbl:15740, *Svenskt biografiskt lexikon* (art. av Gurlin Linder), (17/11 2022)

37. "Årsberättelse", "Svenska Turistföreningens ledamöter 1889", *STF:s årsskrift 1890* (1890) s. 198–204; 211–255.

38. Sehlin (1998) s. 86–91.

39. Marz Harper (2016); Stockham (2016); Nilsson (2000) s. 43.

enbart studerat sådana som haft möjlighet att skriva och ge ut böcker om sina resor.

Resultatet är ändå knappast förvånande. Ogifta och välutbildade kvinnor hade inte familj och barn att ta hand om, som gifta kvinnor. De hade heller ingen familj att försörja som de flesta manliga lärare hade. Däremot hade de egna inkomster som kunde räcka för fotvandringar och annan mindre kostsam turism i Sverige. Särskilt lärarna hade dessutom en betydligt längre sommarledighet än andra. Deras möjligheter att turista var stora jämfört med andra kvinnor.

Även i andra sammanhang framgår det att ogifta, välutbildade kvinnor var intresserade av turism och friluftsliv. Ett exempel är missionären Elsa Bengtsson som höll föredrag om fjällvandring, i bland annat Gävle lärarförening år 1892.⁴⁰ Vid Uppsala Kvinnliga Studentförening hölls också, vid sidan om vetenskapliga föredrag, sex anföranden om turistresor under perioden 1892–1908. Tre av dessa gällde fotvandringar i fjällvärlden.⁴¹ Två av medlemmarna i denna studentförening skulle senare skriva en reseskildring i STF:s årsskrift, vilket jag återkommer till.

Kvinnliga skribenter i STF:s årsskrift

Redan från 1886 utgav STF en egen årsskrift. I den redovisades stadgar, årsberättelser och andra föreningshandlingar och fram till 1894 även medlemsmatrikeln. Här redogjorde man också för fjällhyddor, vindskydd och båtar som allteftersom byggdes i STF:s regi. Snart kom årsskrifterna att domineras av reseskildringar. Skribenterna var föreningsmedlemmar, både kända och okända, som beskrev nöjesturer de gjort.⁴² Redan år 1889 innehöll årsskriften drygt 20 reseskildringar. Somliga var endast några sidor, men de flesta omfattade 10–20 sidor text. De första 15 åren gällde reseskildringarna främst vandringar i fjällen eller annan orörd natur, men ibland också en kanotfärd.⁴³

Efter sekelskiftet blev texter om södra Sverige allt fler. Då tillkom också beskrivningar av turistresor med cykel. År 1899 hade Svenska Hjul-

40. *Norrlandsposten* 14/3 1892.

41. Strömholm (2000), s. 49–51.

42. *STF:s årsskrift 1886–1910*, <<http://runeberg.org/stf/>> (3/11 2022).

43. K. A. Fredholm, "Sveriges nordligaste turistled", *STF:s årsskrift 1887* (1887) s. 4:27–4:35; L. A. "Syltopparne", *STF:s årsskrift 1888* (1888) s. 5:40–5:45; Fredrik Svenonius, "Stora Sjöfallet", *STF:s årsskrift 1889* (1889) s. 7–20; J. A. Björling, "En bestigning av Kebnekaise", *STF:s årsskrift 1890* (1890) s. 72–80.

förbundet, som organiserade cyklisterna, bildat en sektion inom STF.⁴⁴ I årsskriften för 1902 kan man exempelvis läsa Anna Lindhagens skildring av en ångbåts- och cykeltur genom Medelpad och Ångermanland.⁴⁵

Årsskriften innehöll ett omfattande bildmaterial, huvudsakligen i form av foton. I exempelvis årsskriften för 1896 finns 48 foton, vilka alla täcker en hel sida. År 1908 innehöll årsskriften 22 helsidesfoton och inte mindre än 268 foton inne i texten.⁴⁶ Läsarna fick både inspiration till egna turistturer, och en visuell skildring av Sverige.

Den första reseskildring i STF:s årsskrift skriven av en kvinna kom 1892. Från detta år och fram till 1910 innehöll årsskriften totalt 32 reseskildringar skrivna av kvinnor.⁴⁷ Av dessa artiklar kom sju under 1890-talet och 25 under åren 1900–1910. Några reseberättelser hade två författare, medan fem kvinnor bidrog med två texter. Totalt rörde det sig om 29 kvinnliga artikelförfattare samt därutöver en som skrev en bokrecension.⁴⁸ Samtliga dessa artiklar och deras författare har studerats.

Av de 29 kvinnliga skribenterna var 26 yrkesverksamma eller studenter, en var officersfru medan försörjningssituationen är oklar för två.⁴⁹ Under 1890-talet var en av de sju skribenterna gift, de övriga var ogifta. Bland de kvinnor som skrev i STF:s årsskrift 1900–1910 var andelen gifta något större. Under båda perioderna dominerade lärarna, de var totalt 16 skribenter. Skriftställare/redaktörer och studenter var andra välrepresenterade grupper. Den tydligaste förändringen efter 1900 var att det då också fanns flera kända namn bland skribenterna. Mest känd var förmodligen Selma Lagerlöf.

Den första kvinna som publicerades i årsskriften var Lilly Engström. Hon skrev om en vandring i norra Uppland och på Gotland i årsskriften för 1892. Den tillhörde de ovanliga reseskildringar från denna tid som beskrev både natur och kultur. Fotvandringarna i naturen varvade hon med besök vid kulturhistoriska sevärdheter.⁵⁰ Av de sex övriga kvinnor

44. "Årsberättelse för 1899", *STF:s årsskrift 1900* (1900) s. 393–394.

45. Anna Lindhagen, "Uppför Indalsälven till Ångermanälven och dess ådals poesi", *STF:s årsskrift 1902* (1902) s. 157–178; Claës Bratt, "Ridt-Skara-Leckö-Göteborg", *STF:s årsskrift 1902* (1902) s. 191–220.

46. *STF:s årsskrift 1886–1910*, <<http://runeberg.org/stf/>> (9/9 2022).

47. Därutöver finns artiklar skrivna av Mari Mihi, som dock inte var en kvinna utan en pseudonym för juristen, senare borgmästaren Gustaf Lindqvist.

48. *STF:s årsskrift 1886–1910*, <<http://runeberg.org/stf/>> (9/9 2022).

49. En skribent, Greta Berg, har jag inte lyckats identifiera, då många hade detta namn.

50. Lilly Engström, "En sommarvandring 1890", *STF:s årsskrift 1892* (1892) s. 140–154.

som skrev i årsskriften under 1890-talet skildrade alla utom Ellen Fries vandringar, varav fyra fjällvandringar.⁵¹ De två historielärarna Fries och Engström sticker således ut genom sitt tydliga kulturintresse, i övrigt beskrev de kvinnliga skribenterna i STF:s årsskrift på 1890-talet samma typ av turism som männen, vandringar.

"Till våra quinliga turister"

Tillströmningen av ogifta kvinnor föranledde STF:s ledning att i årsskriften 1889 publicera en artikel med rubriken "Några ord till våra quinliga turister". Där ställdes frågan om det var "försvarligt att sända damer ensamma ut på fjällvandring?" Artikelns författare svarade att det inte var oförsvarligt, men kvinnorna borde ha en manlig anförare, helst en äldre manlig släkting, med sig. Däremot varnade skribenten för unga män som ledare, "en oerfaren turistglop är sämre än ingenting". Då var det bättre att en grupp kvinnor gick, som man uttryckte det, "ensamma".⁵²

I artikeln gavs också en rad handfasta råd till kvinnor som planerade en fjälltur. De borde inte vandra mer än i genomsnitt två till två och en halv mil per dag. Routen skulle vara fri från strapatser och för att undvika "all obehaglig trötthet" borde kvinnorna varva vandringen med hästskjuts och då inte glömma att ta på sig en schal. Avslutningsvis uppmanades kvinnorna att utan avundsjuka låta männen behålla "tindebestigningarnes triumfer" för sig själva. Men, det fanns undantag, "Jätteqvinno med ett öfvermått af kraft må gerna konkurrera med sjelfve mr Slingsby", tillade den manlige skribenten lite hånfullt.⁵³ "Tinde" syftade på de norska fjälltopparna Stölnåstind och Vengetind, som den brittiske alpinisten Cecil Slingsby nyligen varit den förste att bestiga.⁵⁴ Råden kanske kunde uppfattas som välmenande, men detta var likväl ett sätt att förminska kvinnornas förmåga och söka begränsa deras äventyrslust.

STF:s sekreterare, hovrättsassessor Louis Améen, höll ett tal vid STF:s

51. Ebba, "En nyttig sommartur", *STF:s årsskrift 1893* (1893) s. 107–116; Anna-Stina, "Turistfärd Siljan–Städjan–Hede–Storsjön", *STF:s årsskrift 1894* (1894) s. 47–60; Astrid Cleve & Lilly Paijkull, "Genom Lule Lappmark. Två fickors vandringsminnen från sommaren 1895", *STF:s årsskrift 1896* (1896) s. 227–240; Anna Lisa, "På skogsstråt", *STF:s årsskrift 1898* (1898); Ellen Vleugel, "Resintryck under en färd från Östersjön till Atlanten", *STF:s årsskrift 1899* (1899) s. 31–52.

52. "Några ord till våra quinliga turister", *STF:s årsskrift 1889* (1889) s. 91–95.

53. "Några ord till våra quinliga turister", *STF:s årsskrift 1889* (1889) s. 91–95.

54. Hjalmar Pettersen, *Udländingers reiser i Norge* (Christiania 1897) s. 55–56.

årsmöte samma år. Han tog upp "tindegalenskapen" eller "bergsbestigningspassionen" som han också kallade den. Hans bildspråk kring denna passion är frapperande erotiserat: "Ett jungfruligt fjäll är ett försegladt brev, adresserat till den förste bestigaren." Erövringen av de svårtillgängliga topparna gav honom den största tillfredställelsen "för ju större motståndet är, desto angenämare blir segern".⁵⁵ Likt tidens upptäcktsresande på fjärran kontinenter låg bedriften i att vara först på en route eller ett fjäll – som om samerna inte funnits där sedan urminnes tider.

Améens bestigare benämns "han", och det var en hård och stoisk manlighet han tecknade. Exempelvis, att vid svår törst lockas att dricka av fjällbäckens vatten beskrev han som "förslappande". Som stärkande medel rekommenderade Améen att ibland tugga på ett cocablad eller två. Genom bergsbestigning härdades mannen och med hjälp av lite kokain skulle han få ökade krafter, både fysiskt och psykiskt.⁵⁶ Améen uttryckte ett manlighetsideal som starkt betonade det härdade och självbehärskade, något som präglar många reseskildringar skrivna av män. Fjällvandringarna var för dem, som Orvar Löfgren påpekat, ett sökande efter äventyr.⁵⁷

Per Åke Nilsson har i en artikel om STF:s ideologiska utveckling framhållit att föreningens grundare omfattades av den nietscheanska tesen "det som inte dödar härdar". Genom självbehärskning och strapatser i den vilda naturen skulle den bortskämda och förvekligade mannen bli sundare och ädlare, och därmed mer passande att styra.⁵⁸

Améen underströk också risken med kvinnliga turister i fjällen; det kunde bli som i Norge. Sedan kvinnor börjat bestiga Norges högsta berg, Galdhøpiggen, betraktas den "nästan med förakt af hvarje rättskaffens tindebestigare. Den erbjuder icke nog svårigheter att öfvervinna."⁵⁹ Fjällvandringar sågs som ett prov på manlig styrka, mod och självbehärskning. Om också kvinnor tog sig upp på de högsta fjällen blev den bilden svår att upprätthålla. Kvinnliga fjällvandrare hotade den manlighet som hyllades i STF, de gjorde att bedriften framstod om mindre mannamodig.

55. Louis Améen, "Om bergsklättring. Föredrag hållet vid Turistföreningens årsmöte den 23 mars 1889", *STF:s årsskrift 1889* (1889) s. 52–63.

56. Améen (1889) s. 52–63

57. Orvar Löfgren, *On Holiday* (Berkeley 1999) s. 47–48.

58. Per Åke Nilsson, "Svenska Turistföreningen och ideologin – en studie i dess idémässiga utveckling från Nietzsche till Derrida", i Wiebke Kolbe (red.), *Turism i Norden* (Uppsala 2018) s. 112.

59. Améen (1889) s. 54.

Dessa reaktioner var ungefär desamma som när kvinnliga turister i USA började besöka Niagarafallen. Detta ogillades av män som ansåg att deras egen bragd då förbleknade.⁶⁰ Många män ansåg därför att kvinnor skulle hålla sig borta från vildmarken.

Under det sena 1800-talet florerade idéer om att kvinnor var konstitutionellt svaga. Enligt Karin Johannisson ska denna kvinnosyn ses som en reaktion på kvinnornas krav på större rättigheter i samhället. Inom främst den medicinska vetenskapen skapades en rad stereotyper om "den bräckliga kvinnan". Utbildning och deltagande i samhällslivet överansträngde medelklasskvinnorna och skulle, enligt denna uppfattning, undvikas.⁶¹ Detsamma gällde sport och andra aktiviteter som krävde fysisk styrka.

Denna syn fanns också inom STF. Även om fotvandringar förordades också för kvinnor, skulle de göras med försiktighet. För männen beskrevs vandring och bergsbestigning som ett stärkande äventyr, medan kvinnorna varnades för att bli överansträngda. Det var en attityd som inte fick stå oemotsagd.

Kvinnor ger svar på tal

Om det fanns män i STF:s ledning som trodde att kvinnorna enbart skulle nöja sig med lätta små dalvandringar tog de miste. Fjällstationernas gästböcker från 1890-talet ger en helt annan bild. Nedalens fjällstation exempelvis besöktes 1890 av 23 män och tio kvinnor. Året därefter var där elva män och fem kvinnor. År 1897 bestegs Sylarna av 30 män och 17 kvinnor. Tre av dessa kvinnor var gifta och 13 var ogifta, varav två var studenter.⁶² Mer än en tredjedel var alltså kvinnor och de allra flesta var ogifta. Eskilssons kommentar att kvinnorna var undantag när det gällde bergsbestigning måste alltså revideras.⁶³ Kvinnorna utgjorde en mindre andel av medlemmarna i STF, men dessa verkar ha varit desto aktivare.

Kvinnliga turister behövde inte leva upp till ett nietzscheanskt manlighetsideal. Men de levde heller inte upp till det svaghetsideal som på-

60. Löfgren (1999) s. 30–31, 50.

61. Karin Johannisson, *Den mörka kontinenten: Kvinnan, medicinen och fin-de-siècle* (Stockholm 1995) s. 21–39, 71–79.

62. Helge Rödén, "Sylarne såsom turistfjäll: Några historiska och statistiska data jämte en del anvisningar angående Sylbestigningar", *STF:s årsskrift 1897* (1897) s. 252–257; Nilsson (2018) s. 112.

63. Eskilsson (1996) s. 265.

dyvlats medelklasskvinnorna. Somliga tog sig rätten att lämna dalarna och ta sig upp på de höga fjälltopparna. För dem var det heller ingen skam eller tecken på svaghet att dricka av fjällbäckarnas klara vatten när de var törstiga.

Flera kvinnor nöjde sig emellertid inte med att bestiga fjälltopparna. De berättade också om detta i STF:s årskrift, så att alla medlemmar fick besked. Den första, tryckt år 1893, var skriven av pseudonymen "Ebba". Då resan inleddes i Vesterhus där hon tog ångbåten nerför Moälven talar mycket för att det var fröken Ebba Nauclér i Själevad som dolde sig bakom pseudonymen. Tillsammans med två andra lärare reste hon med ångbåt och tåg till Gällivare. Där började de med att bestiga Dundret två gånger. Andra gången bara för att bättre få njuta av utsikten i det klarare vädret. Därefter vandrade de nio milen ner till Jokkmokk. Där byttes "fjällkängorna" mot vanliga skor varefter de började resan hemåt.⁶⁴ Tonen i Ebbas reseskildring är lågmäld, men hon lyckas ändå tydligt förmedla att det inte var några som helst problem för de tre kvinnorna att bestiga Dundret eller att fotvandrade utan manlig ledsagare.

Året därefter, 1894, publicerades en reseskildring som tydligt argumenterade mot "Några ord till våra kvinliga turister". Författare var pseudonymen "Anna-Stina" som stod för två skribenter, avslöjar texten.⁶⁵ Den ena har jag identifierat som Anna Lindberg i Falun. Hon var född 1860, alltså var hon 34 år. Hon kallade sig gymnast, och hon var gymnastiklärare vid Elementarläroverket för flickor i Falun. Efter läroverksstudier hade hon utbildat sig vid Gymnastiska Centralinstitutet i Stockholm, där hon examinerades som gymnastikdirektör år 1885.

Den andra kvinnan var med stor sannolikhet Stina Isacson, då bosatt i Korsnäs utanför Falun. Det har varit svårare att finna uppgifter om henne, mer än att hon var lärare, ogift och i ungefär samma ålder som sin vandringskamrat. De två kvinnorna var med andra ord typiska medlemmar i STF vid denna tid; ogifta, välutbildade lärare mellan 30 och 40 år och bosatta i en stad med många medlemmar i STF. Ingen av dem kom ursprungligen från Dalarna. Ortsbefolkningen omtalade dem som stockholmskor, vilket inte nödvändigtvis innebar att de ursprungligen kom därifrån.⁶⁶

64. Ebba (1893) s. 107–116.

65. Anna-Stina (1894) s. 47–60.

66. Drakenberg & Lönnkvist (1913) s. 388.

Duon Anna-Stina tog tåg och ångbåt från Falun till Leksand. Därifrån gjorde de en fotvandring genom norra Dalarna till Idre, över fjället till Hede, genom Härjedalen och upp till Svenstavik. Där tog de ångbåten till Östersund och slutligen tåg tillbaka hem. På sträckan Idre – Hede hade de en lokal vägvisare, men annars vandrade de på egen hand. De framhöll att kartorna var tillräckligt bra för att de skulle hitta vägen själva. Vid ett par tillfällen övernattade de i gästgivargårdar, annars sov de i fäbodar, lador eller fjällhyddor.⁶⁷

Det var ingen nätt liten tur Anna-Stina gav sig ut på. De uppgav att vandringen var 45 mil lång, vilket är en rimlig bedömning. Den hade tagit dem 21 dagar, så de hade ”således inte överansträngt sig”, betonade de. Vidare påpekade de att de inte hade varit utsatta för den minsta fara eller förskräckelse, med uttalad adress till dem ”hvilka anse det för ett vågstycke för 2 flickor att vandra utan manligt beskydd”.⁶⁸ Kommentarererna hade sin tydliga udd mot artikeln ”Några ord till våra quinliga turister”. Råden som där hade framförts uppskattades uppenbarligen inte av dessa båda lärare.

Astrid Cleve och Lilly Paijkull var studenter i Uppsala. De framförde en liknande åsikt i en reseskildring publicerad i STF:s årsskrift 1896. Efter tre dagars resa med tåg besteg de Dundret i Gällivare. Därifrån vandrade de över fjället ut till norska kusten och Bodö. Det tog dem tre veckor att vandra de 30 milen, men då hade de gjort en veckas uppehåll i Kvikkjokk, varifrån de gjorde dagsutflykter. Där stötte de ihop med en expedition ledd av geologen Fredrik Svenonius, en av STF:s grundare. I ett par dagar slog de följe med hans grupp. ”*Naturligtvis* fungerade vi flickor [...] såsom kokerskor”, kommenterade de lite syrligt.⁶⁹ De markerade därmed att de inte var nöjda med den roll de som kvinnor hade tilldelats av den manliga gruppen.

Syftet med Cleve och Paikulls reseskildring var att visa

Huru turistens friska, härliga lif i det sköna Lapplands ödemarker ej behöfver vara ensamt förbehållet den starkare hälften av vårt svenska folk eller de damer som äro i tillfälle att få manlig eskort. Att till och med ett par ensamma flickor utan fara kunna ge sig ut på en skogs- och fjällvandring.⁷⁰

67. Anna-Stina, (1894) s. 47–60.

68. Anna-Stina, (1894) s. 47–60.

69. Cleve & Paijkull (1896) s. 234. Kursiv i originaltexten.

70. Cleve & Paijkull (1896) s. 227.

Dessa två argumenterade också explicit mot åsikten att kvinnor behövde en manlig ledsagare till skydd. Sådana behövdes inte, för befolkningen där uppe var både välvillig och pålitlig, och det gällde både samer och nybyggare, underströk de.

Eskilsson noterade i sin studie att männen i sina reseskildringar ofta nämnde en rad strapatser de råkat ut, medan Cleve och Paijkull tonade ner faran. Hon föreslog att skillnaden beror på att kvinnorna inte ville skrämra bort andra kvinnor från fjällen.⁷¹ Det kan vara korrekt, men utifrån de mansideal som hyllades bland de manliga skribenterna i STF:s årsskrift är det minst lika troligt att männen å sin sida underströk sin bedrift genom att blåsa upp vedermödorna och påstå att de vandrat på tidigare obestigen "jungfrulig mark".

Cleve och Paijkull måste ha läst STF:s årsskrifter noga, för de bemötte på flera ställen sådant som män skrivit i sina reseskildringar, men utan att explicit nämna dessa. Det gällde särskilt de män som hade synpunkter på kvinnliga vandrare. Det hade exempelvis signaturen D. R. haft i en artikel 1892. Han nämnde visserligen aldrig ordet kvinna, men det är uppenbart att han med begreppen "mänskliga varelser" och "dessa slags varelser" avsåg kvinnor. Deras kjolar gjorde en vandring över stock och sten olämplig, ja "rent av farlig, om ens möjlig", menade han. Någon annan lösning på detta problem än att kvinnorna borde avstå från fotvandringar såg han inte.⁷²

Ingen invände mot påståendet att det var jobbigare att fotvandra och bestiga fjälltoppar med långa kjolar än med de knäbyxor, som männen vanligen bar. Men kvinnorna fann andra lösningar på problemet. Cleve och Paijkull underströk med utropstecken att det gick utmärkt att vandra i deras kjolar, för de "var korta!"⁷³ Sådana kjolar hade introducerats i Sverige år 1886. En grupp kvinnor med bland andra den fjällvana Calla Curman i spetsen ansåg att kvinnokläderna begränsade deras rörelsefrihet varför de bildade Reformdräktföreningen. De introducerade en så kallad reformdräkt, en slät klänning som bars utan korsett och en enligt

71. Eskilsson (1996) s. 268.

72. D. R. "Hvilkendera tillhör priset?", *STF:s årsskrift 1892* (1892) s. 53–54. Det bör antingen ha varit Dicksson, Robert, grosshandlare i Göteborg eller Ditzinger, Richard, bokhållare i Stockholm.

73. Cleve & Paijkull (1896) s. 239.

tidens mått kort kjol, tio centimeter ovan marken.⁷⁴ Reformdräkten beredde vägen för bekvämare vandringskjolar och det var sådana de båda studenterna hade på sig.

Kvinnor som valde mer praktiska kläder i sportiga sammanhang uppskattades dock inte av alla män. År 1892 höll kommandörkapten Carl Smith tal vid STF:s årsmöte. Där ironiserade han över sådana kvinnor och kallade deras klädsel "hermafroditkostymer".⁷⁵ Kvinnor på fjället hotade den manlighet som hyllades inom STF, men även bekvämare kvinnokläder utmanade könsnormerna. Smiths och andra mäns kommentarer hade föga verkan, de vriskorta kjolorna slog snabbt igenom vid vandring. När Ellen Kleman, redaktör för Fredrika Bremerförbundets tidskrift *Dagny*, skildrade en fjällvandring i *STF:s årsskrift* 1908 påpekade hon att alla kvinnor på fjället hade korta kjolar.⁷⁶ Det var ett sätt att i handling ge svar på tal.

Såväl Ebbas som Anna-Stinas och Cleve-Paijkulls fjällvandringar var långa och förutsatte att kvinnorna hade möjlighet att vara borta länge. I de två senare fallen hade de vandrat i tre veckor. Förutom lärare var det förmodligen endast välbärgade studenter och ekonomiskt helt oberoende kvinnor som hade möjlighet till en sådan lång sommarledighet. Astrid Cleve och Lilly Paijkull var studenter i Uppsala vid denna tid. De var 20 respektive 25 år när de gjorde vandringen. Cleve blev fil. kand. 1894 och skulle avlägga doktorsexamen i kemi 1898. Paijkull läste medicin och skulle få sin läkarexamen år 1900. Båda kom från välsituerade hem. De var båda sportiga, år 1894 hade Cleve tagit initiativ till en skidförening för kvinnliga studenter i Uppsala.⁷⁷ De tillhörde den mindre andel kvinnor inom STF som räknades till den övre medelklassen.

Ingen av dessa fem skribenter tillhörde tidens kända feminister. Det hindrade inte att de på olika sätt argumenterade mot de män som hävdade att "tindestigningarnes triumfer" var ett manligt privilegium och att kvinnor borde nöja sig med små dalturer under ledning av en man. I ord och handling visade de att sådant tal bara var pjoller.

74. Henric Bagerius, *Korsettkriget: Modestlaveri och kvinnokamp vid förra sekelskiftet* (Stockholm 2019) s. 11–82.

75. Carl Smith, "Sverige som kanotland", *STF:s årsskrift* 1892 (1892) s. 310.

76. Ellen Kleman, "Till lapplägrät vid Pålnoviken", *STF:s årsskrift* 1908 (1908) s. 285.

77. Strömholm (2000) s. 50.

Turist och feminist

Både Ellen Fries och Lilly Engström var medlemmar i Fredrika Bremerförbundet. Det hade bildats 1884 och hade lockat åtminstone åtta av de kvinnliga medlemmarna i STF 1889. Av de 50 kvinnorna i 1892 års kohort var minst sex samtidigt med i Fredrika Bremerförbundet. Tonsättaren och organisten Alice Tegnér och sekreterare Matilda Silow exempelvis var med i båda dessa organisationer. Det var knappast en tillfällighet att Karolina Widerström, Ellen Fries, Anna Whitlock, och en rad andra medlemmar i STF också var med i både Fredrika Bremerförbundet och Dräktreformföreningen.⁷⁸

Kopplingen mellan Fredrika Bremerförbundet och kvinnor inom STF bestod och förstärktes efter sekelskiftet 1900. Många av de kvinnliga medlemmar som då skrev i STF:s årsskrift var samtidigt skribenter i Fredrika Bremerförbundets tidskrift *Dagny*, senare *Herta*. Det gällde både kända feministiska profiler som Sigrid Leijonhufvud, Anna Lindhagen, Lydia Wahlström och Cecilia Bååth-Holmberg och då mindre kända namn.⁷⁹ Många kvinnliga medlemmar i STF var då organiserade feminister.

Det fanns uppenbarligen många män i STF som ogillade kvinnor på fjället, men de kvinnliga medlemmarna hade också ett viktigt stöd. Hans Hildebrand var ordförande i STF från 1887 till 1909 och ordförande i Fredrika Bremerförbundet från starten 1884 till 1903. Han undertecknade bland annat förbundets krav på kvinnlig rösträtt 1899.⁸⁰ Hildebrand var en viktig förbindelselänk mellan kvinnorörelsen och STF, som gynnade kvinnorna. Han såg knappast någon motsättning mellan turism och feminism.

När Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt, LKPR, bildades 1902 lockade även den många av STF:s kvinnliga medlemmar. Förutom många kända kvinnor märks exempelvis Ezaline Boheman som 1911 blev redaktör för STF:s årsskrift. Andra arbetade för kvinnors rösträtt på lokal nivå runt om i landet. Hit hörde exempelvis läraren och politikern Gulli Petrini i Växjö och skriftställaren Ellen Vleugel i Skellefteå. Båda var gifta när de engagerade sig i LKPR:s lokalföreningar och både hade

78. Flera av dem gick också med i det kvinnliga konsumtionskooperativet *Svenska Hem*.

79. Hit hörde även Anna Whitlock, Karolina Widerström, Rakel Gerholm och Gustava Svanström.

80. Hans O H Hildebrand, <urn:sbl:13584, *Svenskt biografiskt lexikon* (artikel av Bengt Hildebrand)> (20/11 2022).

då varit medlemmar i STF i mer än tio år. Många av de kvinnliga medlemmarna i STF, både gifta och ogifta, var aktiva i de organisationer som drev kampen för att förbättra kvinnornas rättigheter i samhället. Fjällvandring och rätten till äventyr var en aspekt av denna kamp.

Kopplingen mellan alpinism och feminism var inte unikt för Sverige. I USA exempelvis var suffragetterna Annie Smith Peck och Fanny Bullock Workman med och startade American Alpine Club i USA 1902.⁸¹

Kännedom om land och folk

STF:s stadgar reviderades ett par gånger de första åren. Störst var den förändring som beslutades 1891. Då stadgades att föreningen ”i fosterlandets intresse” skulle utveckla och underlätta turismväsendet inom Sverige samt arbeta för spridandet av ”kännedom om land och folk”.⁸² Kopplingen till fosterlandet och tillägget ”och folk” var nytt och ska ses mot bakgrund av tidens nationalistiska strömningar.

STF:s styrelse hade då flyttat från Uppsala till Stockholm och styrelsens sammansättning var förändrad. Naturvetarnas dominans var då borta. Arkeologen Hans Hildebrand var ordförande och de övriga styrelsemedlemmarna kom från skiftande fält, en var exempelvis förläggare, en annan var museiman.⁸³ Den nya sammansättning kan antas ha påverkat den breddning som gjorts av föreningens inriktning.

Språkforskaren Johan August Lundell höll ett tal vid STF:s årsmöte 1899. Enligt honom hade turisternas intresse för landets folk förblivit svalt under 1890-talet. Utifrån STF:s årsskrifter kommenterade han vad turisterna såg och hörde och framhöll: ”Men af människor hör han i regel endast sig själf och sina reskamrater”.⁸⁴ Lundell beskrev samtidens turist som en man som reste för att få naturupplevelser, gärna tillsammans med vänner, men inte för att möta nya människor. Detta ointresse för människor förklarade Lundell med att turistens förebild var naturforskaren. Humanisten Lundell uppmanade turisterna med hänvisning till fosterlandskärleken att intressera sig mer för människorna och då särskilt folklivet.⁸⁵

81. Stockham (2016) s. 99.

82. ”Stadgar för Svenska Turistföreningen”, *STF:s årsskrift 1892* (1892) s. 335–337.

83. ”Svenska Turistföreningens styrelse 1891”, *STF:s årsskrift 1891* (1891) s. 211.

84. Johan August Lundell, ”Turisten och folklivet, Föredrag vid Svenska Turistföreningens årsmöte den 15 februari 1899”, *STF:s årsskrift 1900* (1900) s. 2.

85. Lundell (1900) s. 2–5.

Det för tiden rikliga bildmaterialet i årsskrifterna bekräftar intrycket av att intresset riktades mot naturen, inte kulturen eller människorna. I den mån det förekommer människor på fotona var det oftast turisterna själva som poserat framför kameran, när de åt matsäck, stod framför tältet eller med bössan i hand bakom en fälld björn.⁸⁶ Någon enstaka gång förekom människor som på något sätt hörde hemma i den avbildade miljön. Dessa var då, med Lundells ord, "blott som figurer i taflan".⁸⁷ Turisten såg dem på ungefär samma sätt som på en bergsformation eller en ovanlig fågel.

Hans Hildebrand, Ellen Fries, Johan August Lundell och andra humanister hade under 1890-talet blivit allt synligare inom STF. De arbetade för att bredda turisternas intressen till att inte enbart gälla naturen utan också kulturen och människorna. Under 1890-talet hade deras initiativ fått ett tämligen svalt mottagande, åtminstone bland dem som skrev i STF:s årsskrifter.

Det finns undantag. År 1898 publicerade exempelvis pseudonymen "Anna Lisa" en reseskildring om en vandring längs Medelpads älvdalar. Här beskrivs lokalbefolkningen, deras karaktär och levnadssätt. Trots att de passerade både sågverksdistriktet och Sundsvall är det enbart bönder som presenteras. Anna Lisa återger flera samtal och citat, särskilt sådant som hon fann lustigt. Roligast tyckte hon och hennes kamrater att det var när en bondkvinna klagade på tidens ungdomar. Kvinnan ansåg de var "ena stackare, som inte dög till att dansa och roa sig, utan bara sprang på frälsningsmöten".⁸⁸ Det var exotiskt i Anna Lisas ögon.

År 1902 började stadgarnas ord om både land och folk slutligen synas. Då höll professorn i finsk-ugriska språk, Karl Bernhard Wiklund föredrag vid STF:s årsmöte. Han talade om samernas liv och kultur.⁸⁹ Föredraget trycktes i 1903 års årsskrift där det också fanns en artikel som fokuserade på "folk", närmare bestämt på jämtar och jämtskor.⁹⁰ När "land" kompletterades med "folk" var Lappland och Jämtland fortfarande de landskap som uppmärksammades mest.

86. *STF:s årsskrift 1896* (1896) plansch 37; *STF:s årsskrift 1897* (1897) plansch 1.

87. Lundell (1900) s. 3.

88. Anna Lisa (1898) s. 122.

89. Karl Bernhard Wiklund, "Lapparna, deras lif och kultur: Föredrag vid Svenska Turistföreningens årsmöte den 18 februari 1902", *STF:s årsskrift 1903* (1903) s. 15–44.

90. John Kruse, "Bland jämtar och jämtskor", *STF:s årsskrift 1903* (1903) s. 81–95.

Den nya inriktningen lockade många kvinnor att skriva i årsskrifterna, både sådana som även skrev om fjällvandringar och helt nya skribenter. Av de 25 artiklar som publicerades av kvinnor 1900–1910 gällde tre fjällvandringar, fyra tar upp andra resor, medan majoriteten av artiklarna var presentationer av olika bygder i landet. I årsskriften för 1909 publicerades sex sådana hembygdspresentationer skrivna av kvinnor.⁹¹ Dessa skildringar introducerade naturlandskapet, men också de kulturella sevärdheterna i bygden. Denna förskjutning av innehållet förekommer också i artiklar skrivna av män, men i betydligt mindre omfattning.⁹² Ellen Fries uppmaning att inkludera kulturupplevelser i turismen verkar ha appellerat mer till kvinnorna än till männen i STF och i synnerhet kvinnor som själva var verksamma inom kultursektorn.

Några kvinnor hade även hörsammat Lundells uppmaning om större fokus på folkkulturen. Tydligast framträder det i Ellen Vleugels beskrivning av folklivet i Skellefteådalen och i museintendenten Gerda Cederbloms rikt illustrerade artikel om bondgårdar och bondekultur i det gamla Uppland.⁹³ Om 1890-talets inriktning skulle kunna sammanfattas med orden ”På vandring i Sveriges orörda (fjäll)natur”, var mottot vid 1900-talets början: ”Känn ditt land.”⁹⁴

Den nya inriktningen mot folk började synas i årsskrifterna, men naturbeskrivningarna fortsatte att dominera. I årsskriften för 1908 presenteras emellertid en bildserie med rubriken ”Svenska folktyper” och som återkom med några års mellanrum. Den innehåller foton på människor från olika delar av landet. De beskrivs som exempelvis ”Gammelkulla från Leksand” eller ”Fiskare från Smögen”. Ett par foton avviker såtillvida att den avbildades namn nämns, exempelvis ”Finnen Ulkulahti från Kurravare”.⁹⁵ Människorna på bilderna framställdes inte som personer, subjekt, de representerade olika ”folktyper”. Samtliga tillhörde den så kallade allmogen, ingen kom från medelklassen. Enligt Kuczinsky var detta det vanliga, individer ur de lägre klasserna användes för att illustrera nationalkaraktärer. Däremot avbildades eller objektifierades inte

91. *STF:s årsskrift 1909* (1909).

92. *STF:s årsskrift 1886–1910*, <<http://runeberg.org/stf/>>.

93. Ellen Vleugel, ”Några drag ur folkets liv i Skellefteådalen”, *STF:s årsskrift 1905* (1905) s. 81–111; Gerda Cederblom, ”Några bilder från det gamla Uppland”, *STF:s årsskrift 1909* (1909) s. 155–164.

94. Sehlin (1998) s. 32.

95. *STF:s årsskrift 1908* (1908) s. 367–373.

personer ur den egna klassen.⁹⁶ Dessa bilder med sina korta bildtexter för tankarna till de vid denna tid allt populärare rasbiologiska idéerna. Denna framtoning var inte unik för STF vid denna tid. Särskilt den tysktalande motsvarigheten, Deutsche und Österreichischer Alpenverein, var uttalat antisemitisk och blev under 1900-talet nära allierad med naziregimen.⁹⁷

Den manliga turistiska blicken

Årsskrifternas reseberättelser beskrev främst den visuella upplevelsen av naturen och ibland kulturen. Johan August Lundell kommenterade också detta förhållande i sitt tal 1899:

Han ser skogar och sjöar, floder och forsar, berg och dalar,
han ser kyrkor och slott, i synnerhet de som är *gamla*,
han ser växter och djur, han jagar och fiskar,
han ser moräner och strandvallar, jöklar [...] ⁹⁸

Turisten beskrevs som en man som ser, som betraktade världen på lite avstånd, likt naturforskare och upptäcktsresande. För att kunna bedöma om kvinnor och män såg och beskrev samma saker vid sitt turistande tittar vi först på vad männen skrev.

År 1908 höll zoologen Leonard Jägerskiölds föredrag vid STF:s årsmöte. Ämnet detta år var "Sveriges förste turist" och avsåg Carl von Linné. I sitt tal diskuterade Jägerskiöld det han kallade turistens blick. Denna blick diskuterade han i relation till samerna. Han framhöll att Linné till skillnad mot tidigare resenärers fördomsfulla syn hade haft en fri blick på dem. "Linné studerar lapparna med den vakne naturforskarens skarpa och sanningskära men fördomsfria blick".⁹⁹ Den observerade, ordnade och systematiserade, det var en distanserad naturvetenskaplig blick. Den skulle vara turistens förebild.

Att turisten hade en särskild blick var således känt redan vid 1900-talets början. Vid seklets slut presenterade John Urry och Jonas Larsen

96. Ingrid Kuczynski, "Only by the eye: Visual perception in women's travel writing in the 1790s", i Anka Ryall & Catherine Sandbach-Dahlström (red.), *Mary Wollstonecraft's Journey to Scandinavia: Essays* (Stockholm 2003) s. 40.

97. Debarbieux (2017) s. 324–235.

98. Lundell (1900) s. 2.

99. Leonard Jägerskiöld, "Sveriges förste turist. Föredrag hållet vid svenska turistföreningens årsmöte 1908", *STF:s årsskrift 1908* (1908) s. 7.

en teori om just den turistiska blicken. Till skillnad från Jägerskiöld menar de att det inte finns en helt fördomsfri blick. Vi ser på omvärlden i relation till våra kunskaper, erfarenheter och förväntningar. De framhåller att den turistiska blicken är en blick utifrån en maktposition; den ordnar, formar och klassificerar snarare än återspeglar världen.¹⁰⁰ En förutsättning för att bibehålla en sådan maktposition är distansering, att hålla ett avstånd till det som betraktas.

Turister reser ofta till platser de läst om och tittar där på sådant som beskrivits i litteraturen. Blicken och upplevelsen påverkas av den förförståelse som de lästa reseskildringarna gett. Med Linné och hans *Systema Naturae*, men också tidens naturvetenskapliga expeditioner skedde, enligt Mary Louise Pratt, en förändring av reseskildringarna. Naturen skulle från denna tid beskrivas och kategoriseras, likaså människor. Det nya sättet att skriva gällde inte endast naturforskarna, utan också andra resenärer.¹⁰¹

Pratts diskussion gäller européernas resor i den övriga världen, i ett kolonialt sammanhang och de maktrelationer det omfattade. Den naturvetenskapliga blicken på land och folk skulle, som Jägerskiöld framhöll, vara skolbildande också för STF:s medlemmar. Den turistiska blicken inom STF 1886–1910 bör också ses i ett kolonialt sammanhang, i kontexten av kolonialiseringen av Sapmi.¹⁰²

Inte endast naturvetarnas blick, utan också deras sätt att skriva om sina upptäcktsresor sågs som förebildlig. De skulle berätta något originellt, gärna exotisk och självupplevt, men samtidigt inom genrens fasta ramar.¹⁰³ Ofta beskrev de även de främmande folkens religion, sedvänjor och levnadssätt. Då dessa resenärer sällan behärskade språken i de länder och platser de besökte beskrevs även detta utifrån det distanserade synintrycket. Detsamma gällde människorna.¹⁰⁴ Till denna berättartradition skulle nu skildringarna av resor i det egna landet fogas.

100. John Urry & Jonas Larsen, *The Tourist Gaze* 3,0 (London 2011) s. 1–2.

101. Mary Louise Pratt, *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation* (London 1992) s. 24–26, 58–60.

102. Gunlög Fur, *Colonialism in the Margins: Cultural Encounters in New Sweden and Lapland* (Leiden & Boston 2006) s. 6–8; Magdalena Naum & Jonas Nordin, "Charting Scandinavian Colonialism", i Magdalena Naum (red.), *Scandinavian Colonialism and the Rise of Modernity: Small Time Agents in a Global Arena* (New York 2013) s. 3–16.

103. Maria Nyman, *Resandets gränser: Svenska resenärers skildringar av Ryssland under 1700-talet* (Huddinge 2013) s. 36.

104. Kuczynski (2003) s. 27, 39.

Det fanns dock en viktig skillnad, de som skrev i STF:s årsskrift förstod det inhemska språket. Både turisterna och lokalbefolkningen, inklusive de flesta av samerna, förstod svenska. Turisterna hade möjligheter att samtala med lokalbefolkningen, höra deras uppfattning och ställa frågor om deras sätt att leva och tänka. Om vi ska tro berättelserna i STF:s årsskrift skedde detta mycket sällan bland de manliga fjällvandrarerna.

Som Lundell kommenterade beskrev de manliga skribenterna vad de såg. När det gällde samerna var det främst deras utseende som uppmärksammades. Särskilt från mitten av 1890-talet blev dessa beskrivningar både rasistiska och sexistiska. Vuxna kvinnor drabbades hårdast. Sjukgymnasten G. Durling exempelvis skrev att "Kvinnorna voro i allmänhet fula" och några "såg hexlika ut".¹⁰⁵ Signaturen J.W. beskrev några samekvinnor som "riktigt urhistoriska lapptyper, knaggliga, bruna och skrynkliga som stekta äpplen".¹⁰⁶ Unga flickor kunde någon enstaka gång tillerkännas "ett nästan 'fördelaktigt' utseende."¹⁰⁷ En enda entydigt positiv beskrivning har jag funnit, då gällde det en ung man. Han omnämndes som lång och välväxt med svart lockigt hår, bruna, strålande ögon och en frisk ansiktsfärg.¹⁰⁸

Bland de få män som nämnde samtal med sina samiska vägvisare märks jägmästaren Hugo Samzelius. Det denne då ville veta var vilka fjällvandrare som samerna tidigare hade visat vägen för.¹⁰⁹ Intresset gällde mer andra turister, inte samerna.

Geografen Axel Hamberg återgav flera samtal med samer i en artikel från 1897, som handlade om en vandring i Kvikkjokk. Där beskrev han sin frustration över att vägvisaren hade egen packning och därför inte kunde bära hans. Han frågade vad samerna hade i en så tung packning. Denne svarade att det var mat och kläder han behövde under vandringen, "men icke något jag stulit, åtminstone icke så mycket att det kan

105. G. Durling, "En bestigning af Kebnekaise", *STF:s årsskrift 1896* (1896) s. 281.

106. J. W., "En färd till Kålasens lappkapell, Anjeskutan och Stiklestad", *STF:s årsskrift 1890* (1890) s. 7; J. Frith. Gsn., "Luleå-Gellivare-Harspånget-Jokkmokk-Storbacken-Edefors-Luleå", *STF:s årsskrift 1890* (1890) s. 93; Inger Lövkrona, "Två flickors vandringsminnen från sommaren 1895", *Budkavlen* (Åbo 1990) s. 20.

107. J. W. (1890) s. 7.

108. Hugo Samzelius, "Tillbaka över högfjällen!", *STF:s årsskrift 1891* (1891) s. 22; Knut Winge, "Sommarlif i högfjällen", *STF:s årsskrift 1898* (1898) s. 187–189.

109. Hugo Samzelius, "På fotvandring i lappländska fjällbygden", *STF:s årsskrift 1892* (1892) s. 118.

göra något på vikten”,¹¹⁰ Hamberg var chockerad över denna ”gräsliga uppriktighet”. Han förstod uppenbarligen inte att detta var ett skämt, och heller inte att hans fråga varit näsvis. Detta återkom flera gånger, Hamberg begrep inte när samerna skämtade eller drev med honom. Det gjorde honom nervös och de gånger han senare insåg att de drivit med honom, förtretad.¹¹¹

Den typen av kulturkrock framkommer på flera olika sätt i STF:s års-skrift. De manliga turisterna betraktade och behandlade samerna utifrån en maktposition och verkar ha förväntat sig ödmjuk underordning från dessa. Därför var de helt oförstående och förvirrade när samerna replikerade genom en subversiv humor. Etnologen Anders Gustavsson har funnit en liknande relation mellan turister och bofasta i Bohuslän. De bofasta förväntades vara underdåniga och var också det i mötet, men under ytan fanns en latent kritik. Där verkar dock inte turisterna ha fått höra hur de bofasta skämtade om dem.¹¹²

Många fjällturisters attityd gentemot samerna var problematisk. Detta föranledde pseudonymen ”Lapplund” att skriva en artikel i STF:s års-skrift 1891. Rubriken var ”Några småsaker för turister, som träffa på lappar”. Trots rubriken var det knappast ”några småsaker” som behandlades. Första punkten inleds med orden: ”Kom framför allt ihåg, att lapparna inte alls äro något slags vildar, utan hyggliga och civiliserade menniskor”. De följande punkterna handlade om att i olika situationer visa samer vanlig hyfs, exempelvis ett vänligt bemötande och att inte släppa sina hundar lösa mitt i en renhjord.¹¹³

Den kvinnliga turistiska blicken

Redan 1838 uppmanade grevinnan Henriette D'Angerville, själv en av de första kvinnor som besteg Mont Blanc, kvinnliga äventyrare att skriva om sina vandringar och bergsbestigningar. Orsaken var, framhöll hon, att kvinnor ser och upplever saker annorlunda än män. D'Angerville ville skapa ett kvinnligt avtryck i den annars så manligt präglade bergsbesti-

110. Axel Hamberg, ”Resor i Kvikkjokks högfjäll sommaren 1896”, *STF:s Årsskrift 1897* (1897) s. 139–160.

111. Hamberg (1897) s. 139–160.

112. Anders Gustavsson, ”Turisternas möte med lokalbefolkning: Ojämlighet kontra jämlikhet i ett förändringsperspektiv”, i Wiebke Kolbe (red.), *Turisthistoria i Norden* (Uppsala 2018) s. 35–36.

113. Lapplund, ”Några småsaker för turister, som träffa på lappar”, *STF:s Årsskrift 1891* (1891) s. 57–58.

garlitteraturen.¹¹⁴ Under 1800-talet kom ett växande antal reseberättelser i hela Europa skrivna av kvinnliga alpinister och vandrare. Det är dock först under senare år som dessa uppmärksammats inom forskningen.¹¹⁵

De kvinnor som skrev i STF:s årsskrift under 1890-talet hade tagit till sig genrens krav. Astrid Cleve och Lilly Paijkull var naturvetare respektive medicinare, så det är inte förvånande att de beskrev naturen, växtlokalerna, växter och bergarter. Men de berättade också om samerna som de stötte på. Förväntningarna, medgav de, präglades av vad de tidigare läst i STF:s årsskrift. Därför blev de positivt överraskade över samekvinnornas renlighet när de bakade och mjölkade. De betonade att samerna visst var civiliserade, de flesta talade svenska och de bjöd inte endast på kaffe utan också te ur väl diskade koppar.¹¹⁶ Samerna var snälla och tillmötesgående, poängterade de två gånger, som om de även i detta avseende såg sig tvungna att argumentera mot manliga skribenter.¹¹⁷

De två studenterna beskrev vad de såg, men inte de samtal de uppenbarligen hade haft med samerna. I likhet med de manliga turisterna hade de en distanserad turistisk blick. Men den skilde sig ändå markant från männens, framförallt genom sin positiva syn på samerna. En man beskrevs exempelvis med orden "den snälle och präktige lappen". Och de skildrade även samekvinnornas vardag, något som var påfallande frånvarande i männens texter. Som kvinnor såg de och uppskattade de andra kvinnors arbete. Bandvävning, mjölkning och hushållsarbete beskådades, beskrevs och befanns gott. De hade en kvinnlig, turistisk blick.

Anna Lindberg och Stina Isacson tog också upp vad de såg men framförallt sina upplevelser. Vid några tillfällen beskrev de lokalbefolkningen, både samer och andra härjedalingar och dalfolk, alla i positiva ordalag. Några unga män omnämndes som "starka, vackra och glada" och en kvinna hade "granna bruna ögon". Vägvisaren över fjället var "den personifierade välviljan".¹¹⁸ De två kvinnorna återgav också många samtal med dem de mötte. De två lärarna hade inte alls den distans som var så karaktäristisk för männens reseskildringar i STF:s årsskrift.

114. Stockholm (2016) s. 79–80.

115. Precious McKenzie Stearns (red.), *Women Rewriting Boundaries: Victorian Women Travel Writers* (Cambridge 2017); Julie Rak, "Social Climbing on Annapurna: Gender in High-altitude Mountaineering Narratives", *English Studies in Canada* 33:1–2 (2007).

116. Ellen Kleman beskrev på ett liknande sätt sin förvåning när en same serverade kaffe på silverbricka med kaffekanna, sockerskål, gräddkanna och sked i silver. Kleman (1908) s. 292.

117. Cleve & Paijkull (1896) s. 227–240; se även Lövkrona (1990) s. 21.

118. Anna-Stina (1894) s. 49–57.

Ett av syftena med att distansera sig till andra är att skydda sig själv. Och, som Kuczinsky påpekat, resenärerna blir vanligen mycket besvärade när de själva granskas.¹¹⁹ Då förlorar de lite av sin maktposition. Anna-Stina blev däremot inte besvärade när de själva blev granskade och ibland också öppet kommenterade. Exempelvis, när en kvinna tittade länge på dem och skrattande frågade om de var studenter tyckte de att det var roligt och skrattade med kvinnan. De citerade flera kommentarer om dem själva och dråpliga svar. När de besökte en logdans imponerades de av att samtliga män var utomordentligt goda dansare. När en av kvinnorna bjöd upp en man svarade denne ”men ro hit med dig då”, vilket de fann lustigt. Dessa kvinnor hade inte behov av att markera en distans till lokalbefolkningen, något som var så slående i 1880- och 1890-talens reseskildringar skrivna av män.

I *STF:s årsskrift* 1904 finns en reseskildring skriven av kontoristen Gerda Niemann. Hon beskrev en resa med lyxtåget Lappland-Express som gick från Stockholm till Narvik, samt några vandringar kring Kiruna. Niemann hade nyligen flyttat till Stockholm, hon var 33 år och ogift när hon gjorde vandringen. Hon skrev mycket personligt och berättade att hon inte kunnat sova i Jukkasjärvi. Hos gästgivaren hade hon nämligen sett en åttaårig sameflicka ligga ihopkrupen i gräset. Flickan hade av staten placerats hos gästgivaren för att ”försvenskas”. Hon förstod allt som sades, men enligt gästgivaren vägrade hon att prata. Niemann hade sett en sällsam glans i flickan blick och låg under natten och tänkte på flickan och att hon kanske hade en ”längtan till fjällen”.¹²⁰ Den typen av medkänsla med en same var sällsynt i tidens reseskildringar, för att inte säga unik.

Gerda Niemann liksom Anna-Stina och flera andra kvinnor fokuserade mer på vad de upplevde än vad de såg.¹²¹ De hade en mer nyfiken och ödmjuk syn på dem de kom i kontakt med vid sina vandringar. Detta överensstämmer med resultaten inom den internationella forskningen.¹²² De hade en mer humanistisk form av kvinnlig, turistisk blick.

119. Kuczinsky (2003) s. 32

120. Gerda Niemann, ”Sol och sommarglädje bland Lapplands fjäll”, *STF:s årsskrift* 1904 (1904) s. 330–331. Nieman visste hur det kändes att bli bortplacerad. Hon var född i Malmö, men hade som barn blivit fosterhemsplacerad i Blekinge.

121. Anna Lisa (1898); Anna Wettergren-Behm, ”Om Gagnef i Dalarna”, *STF:s årsskrift* 1905 (1905); Rosa Åkerhielm, ”Fjorton dagars semester”, *STF:s årsskrift* 1907 (1907); Kleman (1908) s. 290–293.

122. Mills (1991) s. 3–6; Stockham (2016).

Slutord

När STF bildades var dess fokus främst fjällvandring. Även om kvinnor välkomnades i föreningen, fanns hos många män i föreningen en tydlig ambivalens till kvinnliga turister. Ser vi till de kvinnliga medlemmarna och STF:s ordförande Hildebrand framstår STF som en progressiv organisation, men läsning av årsskriften ger en annan bild. När kvinnor började fjällvandrade ifrågasatte många män om kvinnor skulle vara i vildmarken och i fysiskt ansträngande vandringar. Bestigningar av fjälltoppar framställdes som ett bevis på mannamod, stoisk självkontroll och manlig erövring. Den bilden hotades när också kvinnliga turister tog sig upp på de högsta fjällen.

Svårsmält för många var också att ogifta kvinnor vandrade utan manligt överinseende. Visserligen var en fjärdedel av de kvinnliga medlemmarna i STF 1889 gifta och dessa vandrade ofta, men inte alltid, med sina män. Men den stora majoriteten av kvinnorna i STF var ogifta eller unga änkor, de var mellan 30 och 40 år, ofta lärare, och de vandrade med sina kvinnliga vänner. Majoriteten tillhörde den lägre medelklassen, vilket skiljer sig från internationell forskning, som främst fokuserat aristokratiska kvinnor som haft möjlighet att ge ut böcker om sina resor.

När STF:s huvudfokus långsamt försköts från (fjäll)vandringar till mottot "Känn ditt land" blev det lättare att integrera fler kvinnor. Många kvinnor inom kultursektorn fann då en plats inom föreningen. I beskrivningen av en bygd hotades inte den manlighet som hade odlats inom STF. Om det nya mottot var en ny strategi med mål att leda bort kvinnor från fjället eller om det var ett resultat av humanisternas större inflytande i föreningen är en fråga som kräver en egen undersökning.

I likhet med kvinnliga skribenter i ett brittiskt kolonialt sammanhang såg och beskrev de kvinnliga turisterna delvis andra saker än männen. De såg lokalbefolkningens arbete och de lyssnade på vad lokalbefolkningen, både kvinnor och män, hade att säga. Markeringen av makt och distans var märkbart mindre än hos männen, tydligast i synen på samerna. Men kvinnornas klasstillhörighet kan också ha bidragit till detta. Den övre medelklassen, till vilken majoriteten av männen, men också Cleve-Paijkull hörde, var mer vana med en överordnad position än den lägre medelklassens kvinnor. Dessa hade ett öppnare och ödmjukare förhållningssätt till andra människor.

Trots farbroderliga huvudklappar och misogynia kommentarer fort-

satte kvinnorna att fjällvandra. Några skrev tidigt om detta och påpekade att det faktiskt inte var så ansträngande som männen gjort gällande. De ifrågasatte också den kringskurna roll de tilldelats som kvinnliga vandrare. Inledningsvis var det sportiga kvinnliga lärare och studenter som stod för artiklarna. Snart var alltfler kvinnor inom STF, både ogifta och gifta, både mindre kända och kända, aktiva i Fredrika Bremerförbundet, LKPR och liknande organisationer. De kämpade för rösträtt och andra samhällliga rättigheter och kvinnors rätt till fjällvandring var en av dessa. Turistandet, och i synnerhet fjällvandring, som traditionellt kopplades till manlighet och bourgeoisien blev något som den vänsterliberala kvinnorörelsen tog i besittning genom Svenska Turistföreningen.

Female tourists: Women in the Swedish Tourist Association (STF), 1885–1910

The Swedish Tourist Association (Svenska Turistföreningen or STF) was started in 1885 by academic men interested in holidaying in the Scandinavian mountains. The organisation grew rapidly and by 1910 had 51,659 members. Unlike many alpine clubs internationally, STF welcomed women from the start, although in the 1890s women represented less than 10 per cent of the membership.

International studies of female tourists in the nineteenth century have generally focused on upper-class women who published books about their trips. I have studied all the female members of STF in 1889, finding a different picture of their social position. Of the 146 women, almost 75 per cent were unmarried or young widows, aged between 30 and 40, and living in towns. They often worked as teachers, sometimes as clerks. The majority were lower middle class. Married women, like their husbands, belonged to the upper middle class.

In the early days of the STF, its male members tended towards a hard, stoic masculinity inspired by Friedrich Nietzsche's "what does not kill me, makes me stronger". Mountaineering was considered a proof of masculine strength, courage, and self-control. Yet more than one-third of the mountaineers who reached the top of the high mountains such as Sylarna were women. Female mountaineers threatened the masculine ideal: if women climbed the highest mountains it diminished the men's achievements. Women were therefore

told to leave the high mountains to the men, and instead stick to short tours in the valleys with a male guide.

Men's travel accounts in STF's yearbook had the typical colonial, tourist gaze – pejorative, distanced. Their attitude towards the Sami people living in the mountains in the north of Sweden was racist, sexist, and arrogant. The female tourist gaze was different. They argued against the men's view, declaring that the Sami were civilised, helpful, and friendly. In this respect the study's findings confirm earlier studies.

Unmarried women kept on mountaineering without men. Women wrote articles for the yearbook that argued for their right to climb any mountain, and to do so without male company. Many female members in STF, both married and unmarried, were feminists, active in women's suffrage and women's rights organisations. The right to climb mountains was one aspect of their campaigns.

Keywords: Sweden, tourism, nineteenth century, women, mountaineers, feminists, tourist gaze, Sami